

Divadlo pro děti a tabu

Hana Strejčková¹

Úvod

Tabu bývá chápáno jako téma, o kterém se nemluví, protože se považuje za příliš bolestivé, složité nebo „nevhodné“, jako například smrt, násilí, sexualita, rozpad rodiny, nemoc, jinakost... Je v tomto ohledu divadlo, zejména divadlo pro děti a mládež, médiem, který má potenciál tabu bezpečně rozkrývat? Co je v dnešní době ve scénickém umění tak nepřekročitelné, aby vyvolávalo otázky a snahy o korekci? Je vodítkem společenská norma, etický kodex či osobní morální postoj, anebo něco jiného, nás přesahujícího? Z jakého popudu se spouští zásah vůči divadelnímu dílu určenému dětem? Je dnešní doba nutně nakloněna či přímo vystavena vnějším doporučením, nebo dokonce úředním zákazům jako například za doby československé normalizace a také hluboko před ní, anebo je naopak dnešek érou boření „posvátna a nebezpečna“? Co si představujeme pod svobodnou uměleckou tvorbou a co ostatně potřebují dnešní děti v divadle vidět a zažít? Je v divadle pro děti prostor pro zákazy a cenzuru, anebo by mělo jít o hledání umělecky validních a eticky akceptovatelných forem zpracování „tabuizovaných“ témat? Téma divadla pro děti a tabu jako oblast pro výzkum otevřela studie² badatelské dvojice (Jorge Dubatti a Nora Lía Sormani) na 1. mezinárodním fóru kritiků a vědců v Buenos Aires roku 2010. I dnes po patnácti letech je stále relevantním teritoriem myšlenek, poznatků a inspirativních podnětů, obrazně majákem, jehož přidanou hodnotou je advokacie tabuizovaných témat a prostředků v divadle určeného dětem.

Tabu

Tabu je dnes všeobecně vnímáno jako označení něčeho, o čem se nemluví, čeho se nelze dotknout, co by mohlo někoho poranit či poškodit, mentálně mu ublížit, anebo vyvolat trest jako odezvu za jeho narušení. S tabu historicko-antropologicky souvisí posvátná úcta, něco více

¹ MgA. Hana Strejčková, Ph.D. Akademie Múzických Umění v Praze (HAMU). Univerzita Palackého v Olomouci (UPOL USS).

Článek vznikl jako pilotní výstup plánovaného dlouhodobého výzkumu Divadlo pro děti a tabu. Zahrnuje přímé promluvy a myšlenky účastníků panelové diskuze českého střediska ASSITEJ, která se konala dne 21.5.2025 v pražském prostoru KUK.

² DUBATTI Jorge a Nora Lía SORMANI. *The taboos in theatre for children and young people*. Boletín Iberoamericano de Teatro para la Infancia y la Juventud. 9. vyd. Madrid (ES): Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.: 2011, s. 377—394. Dostupné z: <https://www.cervantesvirtual.com/obra/the-taboos-in-theatre-for-children-and-young-people/>; [cit. 15.7.2025].

než pravda nebo ideál, cosi tajemného i nebezpečného. Původ slova pramení z polynéského kultu. Souviselo a souvisí s potřebou autoritativně zasadit potřebu úcty k subjektu i objektu, chránit komunitu před čímsi ohrožujícím až nebezpečným. Psychoanalytik Sigmund Freud napsal: „Na jedné straně se jím rozumí posvátné, posvěcené, na druhé pak hroživé, nebezpečné, zakázané, nečisté. Opak tabu se v polynéštině jmenuje noa – obyčejný, všeobecně přípustný. Tabu je tedy spojeno s představou zdrženlivosti a projevuje se též především v zákazech a omezeních. Naše slovní spojení „posvátný ostych“ by se často krylo se smyslem slova tabu.“³ Před Freudem, ovšem ve vztahu ke středoevropské náboženské tradici, se tématu věnoval Alexandr Batěk, který své kázání veřejně přednesl na Staroměstském náměstí dne 4. července 1920: „Tabu jest počátkem vší autority vůbec, ale jest také počátkem civilisace a sebekázně. Každé náboženství začíná nějakým tabu.“⁴ Batěk se opřel o rajskou legendu, v níž Hospodin Bůh zapověděl člověku jíst ze stromu vědění...: „Strom vědění dobrého a zlého byl zkušebním kamenem pro člověka, je-li hoden nesmrtelnosti. A člověk neobstál. Porušil tabu a byl vyhnán z ráje.“⁵ Problematika tabu tímto nemusí nutně tkvět jen v prvotních vnějších restrikcích s přesahy k jednotné výchově a edukaci, ale také může být manipulací, a to právě postupným zarýváním tématu, o němž se nemluví či nemá mluvit, do útrob člověka. Z toho důsledky plynoucí pak mohou vést a nezřídka vedou k hyper-korektivě čili ke komunikaci, která popírá smysl hledat řešení v otevření těžkých témat, palčivosti až nepříjemností. Tabu pak prostupuje společností jako nákaza – virus. Každý si nese jeho menší či větší část, jen svůj úděl dále nesdílí, i když s ním vnitřně svádí zápas, anebo naopak jej nahlas křičí světu a burcuje k prozření, že určitý typ tabu je dnes (v západní civilizaci) přežitkem. Kolektivní přenašečství pak vytváří platformu pro zakořenění tabu do generačního řetězce. Jak v minulém století kázal Batěk: „Z porušení tohoto prvního tabu povstal dědičný hřích, který nese na sobě veškeré lidstvo.“⁶ Souhlasně s Batěkem ale lze konstatovat, že jsou „tabu oprávněná, jsou tabu přežitá a škodlivá.“⁷ Jako by naznačoval, že některá tabu se stala dokonce zvykem. V minulém století se jistě na tabu nahlíželo jinak než dnes, a přesto by se bezpochyby našly shody nepoznamenané časem, obzvlášť pod rouškou ochrany a opatrnosti, a to zejména dětí, zranitelné části populace,

³ FREUD, Sigmund, Ludvík HOŠEK a Helena VOSTRAOVSKÁ. *Totem a tabu: Vtip a jeho vztah k nevědomí: (teoretická část)*. Praha: Práh, 1991, s. 22.

⁴ BATĚK, Alexandr. *Tabu v minulosti a přítomnosti: Kázání pod širým nebem*. Praha: nákl. vl., 1920, s. 1.

⁵ Op. cit.

⁶ Op. cit.

⁷ Op. cit., s. 11.

a pak těch nejmocnějších. „Snažila-li se společnost od pradávna stanovit a zachovávat některé příkazy a zákazy, bylo to zajisté proto, že žádná společnost bez nich nemůže existovat. Je nutno si uvědomit, že askeze ve smyslu dobrovolné kázně, nároku lidského jedince na sebe sama, vymezení vlastních hranic a vlastní míry, tedy ovládnutí vlastního stylu života, je nezbytnou složkou ne snad již náboženské víry, ale každé živé vzdělanosti.“⁸ Freud dále trefně poznamenal, že se mnohá tabu vlastně zakazují samy sebou, že jsou často jakoby bezdůvodná a zvenku nepochopitelná, zatímco jim podrobená komunita je vnímá jako samozřejmé. Návazným paradoxem pak je zpětná tabuizace (re-tabuizace) tématu již otevřeného.

Tabu nástrojem divadelní cenzury

Cenzurní zásahy vůči inscenacím pro dětského diváka z důvodu „narušení tabu“ nejsou ani dnes vzácností. O tom také svědčí úřední odklonění (zákaz) premiéry MAMĚ Divadla Lampion v režii Karla Kratochvíla v únoru roku 2025. Tvůrčí proces inscenace o porodu, o vztahu maminky a miminka pro nejmenší diváky byl pozastaven během generálkového týdne na základě propagačního videa umístěného na sociální síti, které radnice města Kladno vyhodnotila jako obscénní. Ačkoli se umělci postavili za své dílo, naráželi na svrchovanou moc natolik, že se nakonec rozhodli s divadlem rozvázat spolupráci.⁹ K situaci se na panelové diskuzi českého střediska ASSITEJ dne 21. května 2025 v pražském Prostoru KUK vyjádřila dramaturgyně Tereza Karpianus: „V Kladně – kladenském divadle je tabu vše od pasu dolů a také vše, co je spojeno s enviromentálními otázkami, feminismem, ženami, LGBT+...“¹⁰ Bývalý umělecký šéf kladenské scény pro děti, režisér Jan Vejražka dále podotkl, že vedení města by nejraději tabuizovalo i dětskou schopnost myslet, a to uváděním klasických pohádek popisnou a zábavní formou.¹¹ Pro kanadského multimediálního umělce a režiséra Jeremyho Michaela Segala je tabu především tématem, o němž se v divadle nutně musí mluvit. Jednoznačně se vyslovil proti volání po komfortnímu posezení v divadle, které popírá setkání se strachy či příběhy, jimž je potřeba svým způsobem čelit. Za významně důležité však považuje uvedení

⁸ HEYROVSKÁ, Eva a Ema BAYERLEOVÁ. *Odvěké tabu a dnešní člověk: sborník úvah*. Praha: Avicenum, 1971, s. 11.

⁹ Viz <https://www.divadlo.cz/clanky/vyjadreni-odstupujiciho-vedeni-divadla-lampion-k-udalostem-kolem-premiery-inscenace-mame/> [cit. 15.7.2025].

¹⁰ KARPANUS Tereza. Panelová diskuze českého střediska ASSITEJ: Divadlo pro děti a tabu. Praha – Prostor KUK, 21.5.2025. Záznám uložen v dokumentaci ASSITEJ CZ.

¹¹ VEJRAŽKA Jan. Panelová diskuze českého střediska ASSITEJ: Divadlo pro děti a tabu. Praha – Prostor KUK, 21.5.2025. Záznám uložen v dokumentaci ASSITEJ CZ.

diváků do kontextu představení, a to nejen oznámením, ale aktivně – třeba tvůrčími dílnami.¹² S omezením repríz nebo úředním doporučením dále představení neuvádět se setkala také divadelní tvůrkyně Shana Bestock ze Spojených států amerických. Pracuje v Seattlu – ve městě, jenž proklamuje, že je velmi svobodomyšlné a liberální, kde by většina obyvatel na otázku divadlo a tabu odpověděla, že neexistuje. V divadle pracuje primárně s teenagery a adolescenty. A jak sama podotkla: „Díky nim jsem objevila jejich obrovský strach z pubertálního těla. Ten samozřejmě pochází ze všeobecného strachu z tělesnosti. A současně je zde odpovědí, proč je divadlo tak silným komunikačním nástrojem, protože divadlo je ztělesněnou zkušeností jak pro herce, tak diváky.“¹³ Bestock podtrhla moment, že jednoho dne se fyziognomie a výraz dítěte promění pubertou, s níž pak přicházejí tabu, jako je v její skupině sex a násilí. To ji například vedlo k zamyšlení, jak nazkoušet – vytvořit takovou scénu, která je mimo jejich žitou zkušenost, ale stále součástí života. Uvedla, že je zcela samozřejmé, že teenageři nechtějí inscenovat pohádky, ale skrze divadlo hlouběji porozumět je obklopující realitě.

Tabu ochranou před...?

Je tabu ochranou dětí a zranitelných osob, majetků a mocných, vzácných předmětů a také zvyků? Je tabu o vydávání zákazů, vedení k askezi coby přísně střežené morálce a vyhýbání se tématům, probouzejícím například stud, úzkost, rozhořčení či vztek, strach...? Odnepaměti se různou měrou tabuizuje politika, sexualita, fyzický nebo mentální handicap, menstruace, iniciační rituál, incest, puberta, adopce, potrat, porod, šestinedělí, nemoc, zneužití, vystěhování – odsun – holocaust, ozbrojený konflikt, chudoba, nesvoboda, násilí, šikana, vražda, smrt... Je tedy tabu nástrojem omezování, potlačování zvědavosti – touhy po vědění a obeznámení? Je pak ochrana a opatrnost voláním po zdrženlivosti a argumentem pro zavádění a udržování tabu – neexistujících čili zapovězených témat, konkrétně pak v kreativním sektoru adresovaném dětem a mládeži? „Znamená snad, když se nebude mluvit o tabu, že samo zmizí?“¹⁴ Přirozenou reakcí na výše napsané je vzpomenout si na klasické pohádky. Obsahují

¹² SEGAL Jeremy Michael. Panelová diskuze českého střediska ASSITEJ: Divadlo pro děti a tabu. Praha – Prostor KUK, 21.5.2025. Záznam uložen v dokumentaci ASSITEJ CZ.

¹³ BESTOCK Shana. Panelová diskuze českého střediska ASSITEJ: Divadlo pro děti a tabu. Praha – Prostor KUK, 21.5.2025. Záznam uložen v dokumentaci ASSITEJ CZ.

¹⁴ SEGAL Jeremy Michael. Panelová diskuze českého střediska ASSITEJ: Divadlo pro děti a tabu. Praha – Prostor KUK, 21.5.2025. Záznam uložen v dokumentaci ASSITEJ CZ.

překážky i násilí. Hrdinové podstupují zkoušky, odolávají smrti, někteří jí podlehnou, jiní musejí pro své vysvobození překročit mnohé zákazy. Probouzejí škálu emocí, vybízejí k zamyšlení, s přesahem k činu tedy ke hře. Pohádky, a to je zásadní, totiž pracují s metaforou a obecně dodávají naději. Ve vztahu k dětem je neochvějně důležité vnímat jejich potřeby a veškeré otázky brát vážně¹⁵ a k tomuto hledat srozumitelné a obrazotvorně motivované odpovědi s primární podmínkou volající po bezpečném prostředí k prožitku, ať liberálním, nebo konzervativním. Umělecká vedoucí a režisérka divadla pro děti nazvaného AmaTea se sídlem v ukrajinském Chernihivu Olena Rosstalna připomněla, že po dekády, a ještě v nedávné historii pod vlivem dědictví kulturní nadvlády Ruska nebylo dítě vnímáno seriózně a měla mu být předkládána jen zábava. „Pokud však děti nebudeme vnímat od raného věku jako osobnosti, nebudeme je respektovat a vidět v nich potenciál k formování prostřednictvím divadla a pokud nebudeme o některých tématech od začátku mluvit, pak s přechodem do puberty bude o to těžší problematické oblasti otevřít. A přitom jde o záležitosti, které nás obklopují a které nemůžeme vytěsnit. Domnívám se, že divadlo je výtečným nástrojem pro komunikaci mnoha témat, společností považovaných za nevhodná, včetně handicapu, války, odlišnosti od většinového standardu. A pokud na tabuizování přistoupíme, pak děti ochudíme a pro jejich budoucí život jim prokážeme špatnou službu.“¹⁶ Divadlo tak za dodržení základních parametrů, jako je zmiňované bezpečí, dále úměrně věku zahrnutá symbolika a metafora, funkčně zvolený formát a komunikační jazyk či kód může být mostem klenoucím se od tabu do prostoru hravosti, kde je nadsázka jedním z funkčních nástrojů pro vytvoření „ochranného kruhu“. Divadlo má potenciál, a to s vědomím etické odpovědnosti tvůrců k cílové skupině a její citlivosti z hlediska vývojových proměn, vytvořit bezpečný rámec pro rozkrývání těžkých témat, protože samo ve svém dějinném prázkladu povstalo z rituálu. Dramaturgyně a bývalá spolupracovnice Divadla Lampion o tabu v divadle pro děti říká: „Myslím, že tabu v umění celkově je nesmysl. Důležité jsou ale podmínky zpracování tématu, které se jako tabu jeví. Téma musí být podáno s dostatečnou citlivostí, vzděláním a oporou v doprovodných programech, které napomohou integraci informací do života diváků. Dále musí být dětem představeno umělci či odborníky, kteří sami v sobě mají téma alespoň v základu zdravě zpracováno. Přesto je dobré v materiálech o inscenaci uvést tzv. „trigger warning“, aby mohlo diváctvo samo

¹⁵ JUUL, Jesper. *Kompetentní dítě: Proč byste měli brát své děti vážně*. Překlad Tamara Bučková. Praha: Labyrint, 2007.

¹⁶ ROSSTALNA Olena. Panelová diskuze českého střediska ASSITEJ: Divadlo pro děti a tabu. Praha – Prostor KUK, 21.5.2025. Záznam uložen v dokumentaci ASSITEJ CZ.

posoudit, jestli se dílu, ve kterém je zpracováno téma, které může být chápáno jako tabu, vystaví.“¹⁷

Tabu a „malý dospělý“?

V současnosti, a to i vzhledem k výše napsanému, je naprosto nezpochybnitelné, že dítě není malým dospělým a jeho všeobecná vyzrállost je podmiňována a ovlivňována mnoha nezanedbatelnými faktory. Dramaturg Zdeněk Hořínek tento rozdíl například popisuje: „Děti jsou potencionálně inteligentnější vnímatelé než dospělí. Děti jsou zvyklé setkávat se s jevy neznámými a jim dosud nesrozumitelnými, po svém se s nimi vypořádávají. Jdou stále nad svoji míru. Co přesahuje, to si přizpůsobí: zařadí neznámé do známých souřadnic a poznávacích kategorií, třeba nepřesně, nebo i nesprávně, ale tvořivě. [...] Dospělí mají sice více znalostí a zkušeností, ale též větší sebejistotu. Nové věci přijímají často nevrle, a čemu úplně nerozumějí, to mají sklon považovat za urážku své inteligence, svého vzdělání, svých zkušeností a znalostí.“¹⁸ Vystavit pak nepřipraveného či nevyzrálého malého diváka traumatizujícímu tématu by ve svém důsledku mohlo vyústit až v zamítavý postoj k divadlu i komunikované oblasti. Citlivost dětí z důvodu ještě nedostatečně vybudovaných nástrojů ke zpracování určitého obsahu a obrazu je tak relevantním limitem i podnětem v tvůrčích procesech, nikoli ale překážkou ke zpracovávání tabu. Jak Alena Urbanová říká: „Děti spoluprožívají naši dobu společně s námi, žijí v našem reálném světě, ne kdesi mimo něj v růžové mlze snů a her. Je to svět složitý, je to nepřehledné předivo vztahů lidí k věcem, k přírodě, k sobě navzájem. Protože údělem člověka je dospívat, nezbyvá malému člověku nic jiného než pronikat do této houštiny, rozeznávat a třídit životní jevy, učit se rozumět jim, zvládat je, a tak se postupně stávat z pasivní a podvědomé součásti společenské reality součástí aktivní a vědomou.“¹⁹ Obklopující realita včetně technologické vymoženosti západní civilizace denně konfrontuje každého nezávisle na věku s konflikty, nemocemi, válkou a smrtí, sexualitou, šikanou a dalšími tématy, které však v divadle díky příběhové či obrazné kompozici mohou napomoci najít jazyk, jak o viděném či prožitém bez uzardění či slz mluvit. Kreativní způsob otevírání tabu podporuje vnímání druhých osob, schopnost vcítění se, a současně vymezování si vlastních hranic a nacházení pomůcek

¹⁷ KARIPIANUS Tereza. Panelová diskuze českého střediska ASSITEJ: Divadlo pro děti a tabu. Praha – Prostor KUK, 21.5.2025. Záznam uložen v dokumentaci ASSITEJ CZ.

¹⁸ HOŘÍNEK, Zdeněk. *Divadlo a divák*. Praha: Ústřední kulturní dům železničářů, 1983, s. 39.

¹⁹ URBANOVÁ, Alena. *Mýtus divadla pro děti*. Praha: ARTAMA, pracoviště pro neprofesionální umění a estetickou výchovu Informačního a poradenského střediska pro místní kulturu, 1993, s. 2.

pro zvládání stresu a emocí spjatých s nelehkými životními situacemi. Úkolem divadelních tvůrců však není téma trivializovat či „vykostovat na od tabu očištěné segmenty“, ale hledat adekvátní přirovnání, výtvarné zpracování, prostorové umístění a herecké (taneční, performerské) pojetí. Velšan Jon Dafydd-Kidd dodal, že nejzajímavější představení, která kdy pro tuto cílovou skupinu viděl, pocházela ze zahraničí, protože by v tuzemském kontextu Velké Británie nikdy vzniknout nemohla. Zavzpomínal na zážitek z roku okolo 2015-2016, kdy zhlédl projekt The Hamilton Complex v podání souboru Hetpaleis, ve kterém účinkovalo třináct třináctiletých dívek a jeden kulturista. „Například tvorba Belgičanů by perspektivou mé domoviny byla vnímána jako absolutní tabu. Představení začalo požadavkem vypnout své mobilní telefony a dotazem, zda je v sále někdo z diváků pedofilem. Pak se dívky začaly obnažovat a provádět gymnastické cviky.“ Scénické dílo hovořilo o tělesnosti, přehnané ochraně, úzkostech dospívajících a dospělých, o schopnosti přijímat realitu a čelit složitým problémům, také o kolektivní tvorbě a možnosti se na ni společně dívat. Hravost, nadsázka, humor, opora v rituálu, interaktivita či nastavená míra participace jsou prostředky umožňující rozvolnění napětí. Alena Urbanová doplňuje a potvrzuje, že: „Dítě potřebuje umění divadla k tomu, aby mu mohlo naplnit smysl jeho dětské existence, to jest vyznat se v chaosu života.“²⁰ A jak dodal Jan Vejražka: „Svět není černobílý, proto je velmi důležité jej dětem ukazovat jako paletu chutí a barev.“²¹ Z výše uvedeného na závěr vyplývá, že katarzní účinek kvalitního divadla, které respektuje psychofyzická specifika a perspektivy vnímání dítěte, může malému a mladému divákovi prokázat ojedinělou zkušenost, zcela aplikovatelnou do jeho reality – osobní integrity, neboť pozná a rozkryje tabu z několika úhlů pohledu a k jeho uchopení se mu od průvodců – umělců dostane spektrum různorodých podpůrných nástrojů.

²⁰ URBANOVÁ, Alena. *Mýtus divadla pro děti*. Praha: ARTAMA, pracoviště pro neprofesionální umění a estetickou výchovu Informačního a poradenského střediska pro místní kulturu, 1993, s. 7.

²¹ VEJRAŽKA Jan. Panelová diskuze českého střediska ASSITEJ: Divadlo pro děti a tabu. Praha – Prostor KUK, 21.5.2025. Záznam uložen v dokumentaci ASSITEJ CZ.

Bibliografie

BATĚK, Alexandr. *Tabu v minulosti a přítomnosti: Kázání pod širým nebem*. Praha: nákl. vl., 1920. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:f30c38c0-39f6-11e4-8e0d-005056827e51>

DUBATTI Jorge a Nora Lía SORMANI. *The taboos in theatre for children and young people*. Boletín Iberoamericano de Teatro para la Infancia y la Juventud. 9. vyd. Madrid (ES): Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.: 2011, s. 377—394. Dostupné z: <https://www.cervantesvirtual.com/obra/the-taboos-in-theatre-for-children-and-young-people/>; [cit. 15.7.2025].

FREUD, Sigmund, Ludvík HOŠEK a Helena VOSTRADOVSKÁ. *Totem a tabu: Vtip a jeho vztah k nevědomí: (teoretická část)*. Praha: Práh, 1991.

HEYROVSKÁ, Eva a Ema BAYERLEOVÁ. *Odvěké tabu a dnešní člověk: sborník úvah*. Praha: Avicenum, 1971.

HOŘÍNEK, Zdeněk. *Divadlo a divák*. Praha: Ústřední kulturní dům železničářů, 1983.

JUUL, Jesper. *Kompetentní dítě: Proč byste měli brát své děti vážně*. Překlad Tamara Bučková. Praha: Labyrint, 2007.

URBANOVÁ, Alena. *Mýtus divadla pro děti*. Praha: ARTAMA, pracoviště pro neprofesionální umění a estetickou výchovu Informačního a poradenského střediska pro místní kulturu, 1993.